

Aleksandra Chabiera, achabiera@nid.pl
Narodowy Instytut Dziedzictwa

Na uboczu? Zarządzanie ruchem turystycznym w Radrużu - planowanie działań rozwojowych przez właściciela zabytku i gospodarzy gminy

Słowa kluczowe: dziedzictwo, rozwój lokalny, turystyka, UNESCO, planowanie

Abstrakt

Wpisanie cerkwi św. Paraskewy na listę światowego dziedzictwa UNESCO spowodowało zwiększenie ruchu turystycznego w Radrużu, małej roztoczańskiej wsi. Właściciel obiektu, lubaczowskie Muzeum Kresów, wraz z gminą Horyniec – Zdrój (gospodarzem terenu) prowadzą działania związane z przystosowaniem obiektu do wymogów nowej sytuacji. Jednocześnie Muzeum realizuje w okolicach inne działania, związane z zachowaniem lokalnego dziedzictwa i jego promocją. Oznacza to nie tylko działalność na rzecz rozwoju turystyki kulturowej, ale także edukację lokalnej społeczności. Muzeum współpracuje z miejscowym samorządem, ale działania prowadzi na poziomie powiatu i regionu. Dlatego cerkiew i wieś zostają wpisane w sieć produktów turystycznych dostępnych na Roztoczu, związanych z turystyką kulturową opartą o zabytki drewnianej architektury, zwłaszcza sakralnej, oraz o dziedzictwo niematerialne i przyrodnicze. Ani wieś, ani gmina nie są w stanie samodzielnie przeprowadzić odpowiednich działań. Zintegrowanie działań różnych instytucji pozwala na aktywne planowanie rozwoju i reagowanie na zmieniającą się rzeczywistość.

Wprowadzenie

W małych miejscowościach, które mimo zasobu zabytkowego i położenia w regionie turystycznie atrakcyjnym nie są w centrum zainteresowania, rzadko planuje się działania związane z zarządzaniem turystyka kulturową. Jednak gmina może prędzej czy później stanąć przed potrzebą zmierzenia się z pozytywnymi wynikami rozwoju turystyki. Przykładem niech będzie niepozorny turystycznie Pacanów, który od pierwszego festiwalu kultury dziecięcej w 2003 roku i stworzenia nowej siedziby Europejskiego Centrum Bajek w 2010, doszedł do trzeciej pozycji w rankingu najliczniej odwiedzanych atrakcji turystycznych województwa świętokrzyskiego (175,6 tys. zwiedzających w 2015 roku¹).

Zmusza to gminy i zarządców atrakcji turystycznych do zaplanowania działań związanych z rozwojem turystyki, min. usprawniających ruch turystyczny i optymalizujący jego wpływ na życie mieszkańców. Turystyka, zwłaszcza kulturowa, może mieć zbawienny wpływ na rozwój wspólnoty, nie tylko gospodarczy, ale i w wymiarze społecznym – może podnosić dumę, poczucie odpowiedzialności i integrować mieszkańców. Ale niekontrolowany lub zbyt intensywny ruch turystyczny może też utrudniać życie mieszkańcom². Barcelona, Berlin – to tylko dwa przykłady miejscowości, w których mieszkańcy sprzeciwiają się dalszemu rozwojowi turystyki jako przyczynie marginalizacji ich potrzeb, a brak racjonalnej polityki turystycznej wymaga decyzji politycznych [Novy 2016, s. 65 -67].

W artykule przedstawiony jest przypadek Radruża, małej wsi położonej na Roztoczu (gmina Horyniec – Zdrój, powiat lubaczowski), w której znajduje się do niedawna niemal nieznaną w kraju zabytek – zespół cerkiewny Św. Paraskewy z końca XVI wieku.

¹ www.echodnia.eu/swietokrzyskie/turystyka/, 27.12.2016.

² www.theguardian.com, 27.12.2016 r.

W 2013 roku zespół został obiektem światowego dziedzictwa, wraz z piętnastoma cerkwiami drewnianymi Karpat Polski i Ukrainy. Jego wpis na listę UNESCO zmienił radykalnie sytuację wsi - aktualnie jest coraz częściej odwiedzanym zabytkiem regionu. Wymaga to działań właściciela (lubaczowskie Muzeum Kresów) we współpracy z gminą: należało zapewnić dostępność obiektu, jego ochronę, udogodnienia dla turystów.

Muzeum Kresów od czasu przejścia obiektu współpracuje z władzami gminy – gdyż udostępnienie tego obiektu do zwiedzania jest jednym z elementów polityki rozwoju turystyki w gminie. Pewne prace już zostały przeprowadzone, inne są planowane. Artykuł pokazuje wielowątkowe działania zmierzające do przystosowania zespołu do coraz większego ruchu turystycznego oraz wpisania go w sieć produktów turystycznych okolicy, łącznie z pracami nad dostępnością turystyczną innych obiektów lokalnych. Jakie możliwości rozwoju daje aktywne podejście Muzeum Kresów i urzędu gminy i wspólne planowanie działań do rozwoju nastawionego na turystykę kulturową?

Radruż na tle regionu

Radruż to mała wieś położona na granicy z Ukrainą, na atrakcyjnym turystycznie Roztoczu. Walory przyrodnicze i zabytkowe Roztocza są wyjątkowo bogate, choć region jest postrzegany jako destynacja turystyczna głównie ze względu na walory przyrodnicze i krajobrazowe. Najbardziej znanymi atrakcjami turystycznymi są tu (by wymienić najbardziej znane): Krasnobród z rozbudowywanym zalewem i kąpieliskami, Zwierzyniec z zabytkowym parkiem i obecną w terminarzu kinomanów Letnią Akademią Filmową, czy Roztoczański Park Narodowy. Sama gmina Horyniec – Zdrój, jak nazwa wskazuje, jest celem turystyki uzdrowiskowej, jej sanatoria bazują na siarczkowych wodach mineralnych, największych w Polsce złożach borowin leczniczych i korzystnym klimacie. Większa część obszaru gminy leży w Południoworoztoczańskim Parku Krajobrazowym, a jej pozostałe tereny - w granicach Roztoczańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Oznacza to, że obostrzenia wynikające z ochrony przyrody w zasadzie wymuszają poszukiwanie innych dróg rozwoju lokalnego, niż przemysł. Tradycje uzdrowiskowe i wymogi ochrony przyrody oraz mała liczba MSP (z przewagą handlu i usług oraz lecnictwem uzdrowiskowym) i brak podmiotów gospodarczych znaczących dużej skali wyznacza kierunki strategii gminy i zaplanowane w związku z tym działania na rozwój turystyki uzdrowiskowej, pro aktywnej i kulturowej [*Strategia...*, 2015, s. 68 - 78].

Uwarunkowania historyczne gminy Horyniec mają duży wpływ na okoliczne zabytki i stosunek mieszkańców do nich, a w efekcie na działania związane z popularyzacją dziedzictwa i jego wykorzystaniem dla rozwoju turystyki. Historycznie są to tereny kresów dawnej Rzeczypospolitej i ten charakter widać dzięki specyficznej architekturze lokalnej, zwłaszcza zachowanym świątyniom obrządku wschodniego. Pomimo często nieodwracalnych zniszczeń, wiele z nich zachowało się do dziś. W 1945 r. na terenach ziemi lubaczowskiej istniały aż 54 cerkwie greckokatolickie, obecnie jest ich 36. Część po wojnie została przejęta przez kościół Rzymsko – Katolicki, część była wykorzystywana do celów gospodarczych (np. do przechowywania nawozów sztucznych), a w końcu – niszczała opuszczona. Przyczyną tej sytuacji był po pierwsze konflikt polsko – ukraiński, przesiedlenia ludności w ramach akcji „Wisła” i zanik struktur kościoła greckokatolickiego, a po drugie – działania władz polskich (np. zaniechanie ochrony zabytków będących świadectwem wielokulturowości tych terenów czy destruktywne użytkowanie obiektów).

Gmina Horyniec – Zdrój była własnością wielu rodzin szlacheckich (Lutosławskich, Gorelowskich, Telefusów, Stadnickich, Ponińskich i Karłowskich), co też ma swoje odbicie w zasobie zabytków. Rodzina Ponińskich założyła tutaj w 1846 roku teatr dworski (trzeci obiekt tego typu na ziemiach polskich), w którym wystawiała sztuki teatralne,

kolekcjonowała druki i rękopisy sztuk, gromadzone w gmachu teatru. Spalony w 1946 przez UPA, odbudowany został w 1973 roku z przeznaczeniem na Gminny Ośrodek Kultury. Od połowy lat 70., odbywa się tu coroczna Biesiada Teatralna, a GOK prowadzi też inne działania promujące turystykę, nie tylko kulturową (np. wypożyczalnia rowerów i informacja turystyczna, promująca min. regionalne szlaki rowerowe). Rodzina Ponińskich zostawiła po sobie także pałac, w którym obecnie znajduje się sanatorium przyciągające gości nie tylko ofertą uzdrowiskową, ale także – zabytkową formą architektoniczną i parkiem, czyli estetyką i historią miejsca, co stanowi coraz częściej przewagę rynkową [Krukowska – Bania, 2016, s. 62].

W okresie międzywojennym Karłowscy, kolejni właściciele Horyńca, założyli park zdrojowy z pijalnią wód, zrewitalizowany (także na potrzeby widowiskowe) w 2016 roku. W okolicach znajduje się też XIX-wieczna, drewniana Kaplica Leśna w Nowinach Horynieckich, cel licznych pielgrzymek jako miejsce objawień z XVII wieku. Innymi zabytkami są: Zespół klasztorny oo. Franciszkanów z XVIII wieku, ruiny monasteru oo. Bazylianów i Kościół Zdrojowy z XIX wieku. Wyjątkowe dziedzictwo tych okolic stanowi tzw. kamieniarka bruśnieńska, ze specyficzną formą wypracowaną przez pokolenia kamieniarzy i charakterystyczną dla okolic. Kamieniarką trudniły się całe rodziny przez pokolenia, rozpowszechniając krzyże nagrobne i przydrożne na dość dużym obszarze – zachowały się do dziś min. w Rzeszowie, Leżajsku, Przemyślu, Żółkwi i Lwowie. Natomiast lokalne cmentarze niemal całkowicie w pewnym okresie zdominowała, kształtując krajobraz kulturowy tej części Roztocza [Makara, Woch, 2008, s. 12 – 13].

Charakter krajobrazu tych ziem tworzą też wpływ liczne tzw. nepomuki, czyli figury i kapliczki św. Jana Nepomucena³ oraz bunkry linii Mołotowa (wpisane w szlak turystyczny) – obydwie te elementy o sporym potencjale turystycznym. Przez gminę przebiegają szlaki turystyczne: Szlak Architektury Drewnianej, jeden z największych szlaków Polski, Centralny Szlak Roztocza - ważny szlak regionalny pokazujący walory krajobrazowe, przyrodnicze i zabytkowe tych terenów – oraz Szlak św. Brata Alberta. Gmina należy też do partnerstwa Szlaku Jana III Sobieskiego, pracującego nad rozbudową marki poprzez ukierunkowanie rozwoju opartego o potencjały lokalne (min. certyfikacja produktów i usług). Okolice te są zresztą związane z postacią Jana III Sobieskiego i jego zwycięskimi walkami z Tatarami.

Na Radruż wielka historia miała wielki wpływ. Istnieje od co najmniej XV wieku, rozwijał się mimo najazdów tatarskich, wojen kozackich, potopu szwedzkiego czy najazdu Rakoczego. Pod koniec XVIII był jedną z najbogatszych wsi tych okolic, mieszkało tu wtedy ponad 1600 osób, w zdecydowanej większości unicy, a także katolicy i żydzi. Od września 1939 tereny te znalazły się pod okupacją radziecką, w okolicy aktywne były najazdy UPA (w Radrużu zamordowanych zostało 17 Polaków). W tym okresie powstała też linia Mołotowa, której bunkry znajdują się min. na terenie gminy Horyniec. Porozumienie graniczne pomiędzy PKWN, a Związkiem Radzieckim z 1944 roku podzieliło wieś. Na terenie ZSRR znalazła się mniejsza, znacznie zalesiona część Radruża, którą przyłączono do miejscowości Smolin. W ramach akcji „Wisła” z terenów gminy Horyniec wysiedlono prawie osiem tysięcy osób (z nieco ponad 14 tysięcy mieszkańców wg danych z 1944 roku), niektóre osady zostały niemal całkowicie wyludnione. Mimo akcji osiedlania repatriantów zza granicy wschodniej, te działania nie miały dużego zasięgu. I tak Radruż stał się małą wioszczką liczącą w 2011 roku zaledwie ok. 230 mieszkańców.

Zniknęli ludzie, zostały zabytki. Ale historia ma wciąż duży wpływ na życie w tych okolicach. Wciąż żywe są wspomnienia działań UPA, co wpływa na stosunek mieszkańców do zabytków będących śladami obecności na tych terenach ludności ukraińskiej. Przejawia się to choćby w niechęci do wydatkowania funduszy na renowację takich zabytków, zwłaszcza w kontekście innych potrzeb mieszkańców. Z drugiej strony potomkowie przesiedlonych tu rodzin, niezwiązani ani religią, ani rodzinną tradycją z miejscowym

³ nepomuki.pl/nepomuk/belz.htm, 27.12.2016.

dziedzictwem, nie czuli związku emocjonalnego, ani potrzeby zachowania tego dziedzictwa. Dlatego też działania Muzeum Kresów i gminy związane z rozwojem turystyki w zespole cerkiewnym (o których poniżej) obejmowały także wydarzenia dla mieszkańców. Ich wiedza, świadomość i poczucie związania z dziedzictwem są kluczowe dla poparcia działań gminy i Muzeum, które przecież szanse wsi do rozwoju w dużej mierze upatrują w zasobie zabytkowym.

Zmiany w cerkwi – zmiany w gminie

Tymczasem cerkiew radruska uniknęła losu innych zaniedbanych świątyń. Zaraz po wojnie została uporządkowana przez służby konserwatorskie, szacujące starty wojenne i zabezpieczające najcenniejsze obiekty zabytkowe. W latach 60. przeszła gruntowny remont, a jej wyposażenie zostało zdeponowane w Wojewódzkiej Składnicy Zabytków Ruchomych w Łańcucie. Rzadko była udostępniana do zwiedzania, mimo wyjątkowego charakteru – jest to bowiem jeden z najstarszych zabytków tego typu w Polsce. Kompleks cerkiewny pozostawał własnością Skarbu Państwa, zarządzaną min. przez Powiatowe Centrum Kultury i Sportu w Lubaczowie. Natomiast tereny bezpośrednio przylegające, a wchodzące w skład historycznego kompleksu (min. budynek świetlicy „Proświta”, dzwonnica, dom diaka i cmentarz) stanowiły własność gminy. Taka sytuacja trwała do 2010 roku, kiedy to Muzeum Kresów podjęło starania o przejęcie terenu. Nieodpłatne przekazanie działek przez starostwo i gminę pozwoliło na właścicielskie scalenie kompleksu, usprawnienie procesów konserwacyjnych (przeprowadzono kompleksowe prace remontowe, zamontowano system wczesnej detekcji dymu i antywłamaniowy w Zespole, a także system gaszenia mgłowego w cerkwi i dzwonnicy) oraz przywrócenie pierwotnego wyposażenia przechowywanego w Łańcucie. Dzięki tym działaniom obiekt został udostępniony do regularnego zwiedzania.

Jednocześnie w tym okresie od pewnego czasu w Polsce i na Ukrainie prowadzone były prace nad wnioskiem o wpis karpackich cerkwi drewnianych na listę światowego dziedzictwa UNESCO, jako dziedzictwa wielokulturowości tej części Europy. Ich wpisanie uzupełniać miało lukę w reprezentacji na liście wyodrębnionego innymi wpisami drewnianego budownictwa sakralnego (rumuńskie cerkwie w regionie Maramuresz, luterańskie kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze, średniowieczne drewniane kościoły południowej Małopolski) [Czuba, 2013, s. 43 – 44]. Radruż, jako jedna z szesnastu cerkwi Polski i Ukrainy został wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO w 2013 roku.

Jednocześnie Muzeum Kresów wraz z gminą Horyniec - Zdrój prowadziło działania edukacyjne wśród społeczności lokalnej. Kompleksowe prace restauratorskie w cerkwi przyciągały uwagę małej wsi, a zarówno gmina, jak i Muzeum chciały przekonać do swoich działań mieszkańców i uświadomić im wartość obiektu. Muzeum zorganizowało „Dzień Radruża” z różnymi atrakcjami opartymi na historii, kulturze i religiach lokalnych. Celem było dotarcie nie tylko do młodzieży, ale i do innych pokoleń i przekonanie ich o zasadności tak szerokich działań ochronnych. Dodatkowym bodźcem dla pozytywnego nastawienia społeczności był też oczywiście wpis na listę UNESCO, jest to wszak nobilitacja na poziomie światowym. Jednocześnie trzech mieszkańców wsi zatrudniono w obiekcie (przewodnicy – oprowadzający po obiekcie i pracownik gospodarczy), udostępnionym do zwiedzania przez sześć dni w tygodniu. Taki stan rzeczy usprawnia dostęp do zabytku i utrzymanie porządku, a bezpośrednie połączenie zabytku ze społecznością także poprzez zatrudnienie wspiera poczucie współodpowiedzialności za cerkiew.

Skutki wpisu na listę UNESCO są wielorakie nie tylko dla zabytku, ale i dla jego okolic. Taki obiekt jest silnie promowany na poziomie krajowym i międzynarodowym, np. przez różnorakie publikacje, co oczywiście przyciąga turystów i może mieć wpływ na gospodarkę lokalną. Może, ale nie musi, bo wiele zależy od powiązania udostępnienia

obiektu do zwiedzania z innymi produktami dostępnymi lokalnie oraz powiązanych usługami – choćby na poziomie gminy. Badania społeczne zrealizowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa pokazują, że Polacy dostrzegają, iż dziedzictwo może mieć lokalnie potencjał ekonomiczny. Nieco ponad 15% respondentów z grupy badanych (1067 osób) zdecydowanie zgadza się z takim stwierdzeniem, a nieco ponad 58% raczej się z nim zgadza [Kozioł, Einen, 2016, s. 29]. Oznacza to większe zrozumienie mechanizmów łączących dziedzictwo z gospodarką, choćby właśnie przez turystykę, a z punktu widzenia zrównoważonego rozwoju i zachowania dziedzictwa dla przyszłych pokoleń oznacza też akceptację publicznych nakładów finansowych (rozumianych jako inwestycje) w ochronę zabytków. We wspomnianych wyżej badaniach NID niemal 86% badanych uznaje zasadność takich wydatków (zdecydowanie tak: 32,9%, raczej tak: 52,8%)⁴.

W przypadku gminy Horyniec polityka rozwojowa nastawiona jest na rozwój turystyki (uzdrowiskowej, aktywnej i kulturowej), a w zakresie zarządzania dziedzictwem realizowana min. poprzez współpracę z Muzeum Kresów, jako jednostką kompetentną merytorycznie i będącą właścicielem kluczowego zabytku. Działania te wynikają z wyznaczonych obszarów strategicznych, określonych na podstawie analizy gminy⁵.

Realizacja strategii – działania i plany

Nie jest zadaniem gminy prowadzenie działalności gospodarczej, takiej jak rozwijanie usług turystycznych. Jednak to gmina, prowadząc politykę rozwojową, ustala jej kierunki oraz decyduje o wspieraniu tych czy innych sektorów. To gmina ma największy wpływ na rozwój infrastruktury, czy w końcu na swój wizerunek. Ustawowo zobligowana do wspierania przedsiębiorczości, gmina ma do dyspozycji różne narzędzia, których w tym celu może używać. Można wśród nich wydzielić prawne i administracyjne (np. lokalne przepisy regulujące gospodarowanie mieniem gminy, partnerstwa publiczno – prywatne, czy nakreślenie kierunków rozwoju w dokumentach planistycznych), infrastrukturalne (np. przygotowanie terenów inwestycyjnych, czy modernizacja dróg), finansowe (np. podatki lokalne i systemy pożyczkowe) i instrumenty miękkiego wsparcia (np. promocja gminy przez Internet czy udział w targach, szkolenia) [Chabiera, Kozioł, Skaldawski, 2016, s. 150 – 151]. Horyniec – Zdrój realizuje różne projekty wpisujące się w plany rozwoju gminy wypracowany i uchwalony w Strategii promocji i rozwoju gminy Horyniec – Zdrój na lata 2015 – 2020:

- rewitalizacja Parku Zdrojowego w Horyńcu-Zdroju, wraz z budynkiem widowiskowym, pijalnią wody zdrojowej, placem zabaw i restauracją. Działania te mają na celu odnowę centrum miejscowości oraz zwiększenie oferty turystycznej;
- wyposażenie domostw w sprzęt komputerowy, dostęp do Internetu i przeprowadzenie szkoleń komputerowych, co ma przeciwdziałać wykluczeniu cyfrowemu i zapewnić mieszkańcom warunki do edukacji i rozwoju przedsiębiorczości;
- konsultacje społeczne (min. gminnego programu ochrony środowiska, programu współpracy z OPZ, Strategii Promocji i Rozwoju Gminy), aktywizujące obywateli i zwiększające współodpowiedzialność za kierunki rozwoju i wpisane w nie działania;
- członkostwo w LGD „Rozwój Ziemi Lubaczowskiej”, realizującej min. szkolenia i konsultacje, mające na celu zwiększenie kompetencji mieszkańców i ich aktywizację zawodową;
- członkostwo w partnerstwie „Szlak Jana III Sobieskiego”, rozwijające docelowo markę turystyczną regionu;

⁴ Część badań dotychczas nieopublikowana.

⁵ Strategia promocji i rozwoju gminy Horyniec – Zdrój na lata 2015 – 2020, s. 70 – 71.

- rozbudowa infrastruktury (remont dróg, budowa miejsc postojowych i dojazdu do terenów kolejowych, działania interwencyjne polepszające stan lokalnej infrastruktury, niezbędnej do zwiększenia ruchu turystycznego;
- badania właściwości leczniczych klimatu dla potrzeb sporządzenia operatu uzdrowiskowego;
- wspomniane wyżej przekazanie działek bezpośrednio sąsiadujących z zespołem cerkiewnym w Radrużu, które umożliwiło scalenie właścicielskie terenu i odpowiednie zarządzanie nim;
- współpraca przy działaniach edukacyjnych, promujących wiedzę o okolicach gminy, aktywizujące mieszkańców;
- nabycie i działania związane z chatą krytą strzechą do celów rozwoju turystyki (o czym poniżej).

Innym aspektem aktywnego odpoczynku, w rozwijaniu którego uczestniczy Horyniec, jest turystyka rowerowa. Oprócz regionalnych i lokalnych ścieżek rowerowych, których wykorzystanie jest ułatwiane min. przez możliwość wypożyczenia rowerów, ważnym produktem turystycznym jest Podkarpacki odcinek Wschodniego Szlaku Rowerowego Green Velo. Przebiega on przez Narol, Horyniec-Zdrój, Nowiny Horynieckie, Wielkie Oczy i Radruż, co dodatkowo zapewnia dopływ turystów do wsi i zabytku UNESCO., Trasa jest dobrze oznakowana, a współtworzą ją lokalne drogi. Do odpoczynku służą tzw. MOR-y, czyli Miejsca Obsługi Rowerzystów, wiaty, ławki, stojaki na rowery i tablice informacyjne dotyczące kolejnego odcinka trasy⁶. Położenie gminy na trasie szlaku jest przez gminę postrzegane jako potencjał rozwojowy. Samorząd promuje atrakcje okolic, min. wspierając działania promujące gminę wśród rowerzystów. Rozrywka i jednocześnie poznawanie w interesujący sposób dziedzictwa, historii i przyrody Horyńca jest możliwe dzięki questowi „Kultowy Horyniec i okolice”. To hasło ma zachęcać turystów podróżujących Wschodnim Szlakiem Rowerowym GreenVelo do odkrywania ciekawostek w okolicy. Questem opiekuje się horynieckie gimnazjum, można go pobrać z Internetu, dostępna jest też aplikacja mobilna w GooglePlay.

Zarządzanie ruchem turystycznym w Radrużu

Aktywność gminy uzupełnia się z działaniami zarządczymi Muzeum Kresów w cerkwi w Radrużu, która ze względu na swój światowy status zyskała charakter lokomotywy rozwoju gminy. Z punktu widzenia rozwoju turystyki kulturowej opartej na dziedzictwie, najważniejsze działania Muzeum wiążą się z zarządzaniem cerkwią. Liczba zwiedzających kompleks w Radrużu wzrosła od 2010 roku niemal dwukrotnie (5298 osób w 2010 roku oraz 10494 do października 2016 roku)⁷. Takie zwiększenie ruchu turystycznego w małej wsi jest bardzo znaczące. W tej sytuacji wyjątkowo odczuwalny jest brak zaplecza – toalet, kasy, czy informacji turystycznej i sklepu z pamiątkami (można je kupić ze stolika przy wejściu do cerkwi), czy choćby małej gastronomii. Jednocześnie wpis na listę UNESCO obliguje zarządcę do zapewnienia odpowiedniego zaplecza administracyjno – kulturalnego. Ten brak powoduje niewykorzystanie potencjału cerkwi, gdyż jedyne możliwe działania to udostępnianie do zwiedzania i okazjonalne wydarzenia artystyczne. Tymczasem na działce przekazanej Muzeum przez gminę Horyniec znajduje się budynek świetlicy wiejskiej „Proświta”, wraz z innymi elementami zespołu cerkiewnego wpisany do rejestru zabytków. Decyzja o wpisie na listę UNESCO umiejscawia ten budynek w strefie buforowej zespołu, czyli w obszarze kluczowym dla ochrony miejsca światowego dziedzictwa. Budynek „Proświty”, wzniesiony w latach 30. XX wieku, jest od dawna nieużywany i wymaga

⁶ greenvelo.pl/portal/, 31.12.2016.

⁷ Dane Muzeum Kresów w Lubaczowie.

remontu, przystosowania dla osób niepełnosprawnych oraz - rozbudowy i przystosowania do nowej funkcji. Planowane zagospodarowanie obiektu obejmuje cele administracyjne, kulturalno- edukacyjne (muzealne sale wystawowe i edukacyjne) oraz wyposażenie w sprzęt (min. multimedialny i monitoring. W efekcie ma powstać nowa przestrzeń do prowadzenia działalności kulturalnej i edukacyjnej, wspierająca turystykę i dostęp do zabytku lokalnej społeczności. Planowane działania uzyskały odpowiednie pozwolenia Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Starostwa Powiatowego (zatwierdzające i uzgadniające projekt budowlany prac konserwatorskich i rozbudowy). Planowane jest też zwiększenie zatrudnienia o trzy osoby – powstaną nowe miejsca pracy. Muzeum Kresów złożyło wniosek o dofinansowanie realizacji tego projektu, przygotowywanego merytorycznie już od kilku lat. Potrzeba jego realizacji staje się z każdym rokiem coraz pilniejsza, gdyż wzrasta liczba zwiedzających, natomiast brak jakiegokolwiek infrastruktury turystycznej przy zabytku hamuje uruchomienie lokalnego potencjału zespołu. Produkt turystyczny, jakim są różne propozycje aktywności (np. lekcje muzealne) w miejscu światowego dziedzictwa i obiekcie Szlaku Architektury Drewnianej jednocześnie czeka na realizację.

Tworzenie rozbudowanej oferty turystycznej – powiązanie cerkwi z innymi zabytkami

Rozwój turystyki opartej o dziedzictwo sprawdza się w sytuacji, kiedy oferta turystyczna z nim związana nie ogranicza się do jednego obiektu. Liczba zabytków jest tylko jednym z elementów równania, aby przyciągnąć turystów obsługa i atrakcje muszą być rozwijane. Powiązanie obiektów gminy ze Szlakiem Architektury Drewnianej ma aspekt promocyjny i może wyznaczać kierunek działań, ale nie jest wystarczające. Samorząd Horyńca z Muzeum Kresów pracują nad połączeniem w jedną, rozbudowaną ofertę turystyczną cerkwi w Radrużu z odległymi ok. 10 km od niego dwoma wsiami – Nowym i Starym Brusnem. O Bruśnie pierwsze wzmianki pisane pochodzą z początku XVI wieku. Po I rozbiórce Polski władze austriackie podzieliły wieś na dwie, Nowe i Stare Brusno, a między nimi założyli osadę niemiecką w ramach kolonizacji. Brusno Stare zamieszkałe było głównie przez Ukraińców, osada niemiecka – DeutschBach – przez Niemców, a Nowe Brusno przez Polaków. Rdzenni mieszkańcy tych okolic zajmowali się kamieniarstwem, rozwijając wspomnianą wyżej kamieniarkę bruśnieńską.

W Nowym Bruśnie znajduje się cerkiew św. Paraskewy – także wpisana w Szlak Architektury Drewnianej. Zbudowana w XVIII wieku jest jedną z najstarszych w regionie. Po wojnie została przejęta przez Skarb Państwa i niszczała z powodu braku użytkowania i konserwacji. W latach 60. zniszczony ikonostas i zachowane wyposażenie przeniesiono do Łańcuta. Muzeum Kresów przejęło cerkiew w 2013 roku i zaczęło prace remontowe. W tych działaniach Muzeum współpracowało z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, gminą Horyniec i lubaczowskim Starostwem Powiatowym (jednostki te uczestniczyły też w finansowaniu inwestycji). Konserwacja samej budowli jest w zasadzie zakończona, natomiast aktualnie prowadzone są starania o przywrócenie cerkwi jej oryginalnego wyposażenia, którego pozostałości są wciąż przechowywane w Łańcutcie. W bezpośrednim sąsiedztwie cerkwi znajduje się cmentarz, z nagrobkami wykonanymi w kamieniarce bruśnieńskiej, a co ciekawe jest on świadectwem wielokulturowości okolic – pochowani są na nim unicy, katolicy i ewangelicy osadnicy. Cmentarz wymaga uporządkowania, natomiast gdy sama cerkiew zostanie udostępniona do zwiedzania po remoncie, wymagać to będzie zatrudnienia obsługi administracyjnej i przewodników. Powstaje potrzeba zarządzania ruchem turystycznym i miejsca do tego przystosowanego.

W trakcie planowania rozwoju lokalnego zdarza się, że dużą rolę odgrywają zbiegi okoliczności. Horyniec – Zdrój był jedną z gmin biorących udział w projekcie „DoM – Dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych”⁸,

⁸ <http://dom.nid.pl>, 30.12.2016.

koordynowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa i jego norweski odpowiednik – Riksantikvaren. Celem projektu było zbadanie, jak gminy zarządzają dziedzictwem i jak instytucje odpowiedzialne za jego ochronę mogą wesprzeć samorządy w budowaniu odpowiednich kompetencji, nie tylko na poziomie urzędów, ale też – społecznego zaangażowania. W projekcie uczestniczyły wybrane gminy z Polski i Norwegii, a jednym z jego etapów były objazdy studyjne w gminach. Podczas nich uczestnicy zapoznawali się z przykładami zaangażowania samorządów lokalnych, organizacji pozarządowych, muzeów i przedsiębiorców w miejscowe dziedzictwo i jego wykorzystanie w rozwoju społecznym i gospodarczym. Założeniem było, aby uczestnicy poznali przykłady skutecznych projektów i działań, ale także takich spraw, czy problemów, które stoją przed gminą, a samorządy szukają rozwiązań.

Jednym z obiektów zaprezentowanych przez Horyniec była drewniana chata z klepiskiem, kryta strzechą. Wybudowana na początku XX w stylu charakterystycznym dla obiektów wiejskich z tego okresu i tego regionu, jednak liczne wojny i kataklizmy (zwłaszcza okres I i II wojny światowej) spowodowały, że jest to jeden z nielicznych zachowanych przykładów dawnego budownictwa drewnianego tego typu. Do chaty nigdy nie zostały podłączone media, a zamieszkała była aż do 2011 roku, dzięki czemu zachowała się duża część wyposażenia. Obecnie budynek jest nieużytkowany, natomiast dzięki stałemu użytkowaniu jest w dobrym stanie. Obok chaty znajduje się też stodoła z oryginalnym wyposażeniem i pomieszczeniami gospodarczymi. Urząd gminy wskazał chatę jako studium przypadku podczas objazdu – nie objęta żadną ochroną prawną własność prywatna mogła być rozebrana lub powoli zniszczona, gdyż spadkobiercy ostatniego mieszkańca, właściciele działki, nie mieszkają w okolicy. Podczas objazdu odbyły się też warsztaty, na których uczestnicy podzieleni na grupy analizowali trudne przypadki zgłoszone przez gminy i próbowali znaleźć dla nich rozwiązanie. Chata z Wólki Horynieckiej wskazana była jako obiekt, który nawet w sytuacji, gdyby gmina wykupiła budynek, potrzebuje nowej funkcji. Brakowało na to pomysłów, brakowało też środków finansowych w budżecie gminy na przeprowadzenie prac badawczych (min. inwentaryzacji) i konserwatorskich. I tak chata stała się przedmiotem rozmów.

Ponieważ grupa projektowa zwiedzała też cerkiew w Nowym Brusnie (na początku prac konserwatorskich), a dyrektor Muzeum Kresów brał udział w warsztatach, był to początek rozmów na temat połączenia tych dwóch obiektów. Po objeździe studyjnym rozmowy te były kontynuowane i urząd gminy wraz z Muzeum Kresów opracowali plan, który aktualnie jest wdrażany w życie. Gmina wykupiła od właścicieli za symboliczną kwotę chatę z budynkiem gospodarczym i podjęła starania o jej wpis do rejestru zabytków. Przeprowadzono inwentaryzację i oszacowanie wartości obiektów, a jesienią 2016 roku zostały one wpisane do rejestru zabytków ruchomych. Plan zakłada, że chata z wyposażeniem i stodołą będą przekazane Muzeum Kresów, przeniesione do Nowego Brusna i zmontowane obok cerkwi. Budynki te mają pełnić nie tylko rolę administracyjną (zaplecze dla pracowników, informacja, sanitariaty), ale także edukacyjną. Dzięki dobrze zachowanemu wyposażeniu, w chacie można będzie prezentować wygląd tradycyjnego domostwa wiejskiego i życie codzienne ówczesnych mieszkańców tych ziem. Planowane są też atrakcje interaktywne pokazujące przez osobiste doświadczenie typowe zajęcia domowe, np. wypiekanie chleba w tradycyjnym piecu chlebowym, czy zwyczaj świąteczny.

Ponieważ Muzeum utrzymuje i promuje wiedzę o kamieniarce bruśnieńskiej, jako dziedzictwie charakterystycznym dla okolic, cmentarz i okoliczne krzyże przydrożne mogą stanowić bazę dla rozwijania tych działań. Cerkiew, chata, cmentarz – cały kompleks jest projektowany jako prezentacja życia w jego różnych wymiarach – codziennym, religijnym, odświętnym. Takie działania są potrzebne nie tylko po to, żeby uatrakcyjnić zwiedzanie i zwiększyć jego wymiar edukacyjny. Dla małych miejscowości, jaką jest też Nowe Brusno, rozwijanie oferty i usług związanych z atrakcyjnym zabytkiem jest szansą na rozwój

(a sama realizacja projektu stworzy miejsca pracy dla mieszkańców). Turyści, mając zapewnione atrakcje, skłonni są nie ograniczać swojej wizyty jedynie do zwiedzania obiektu. Wokół kompleksu mogą rozwinąć się i inne usługi, dając pracę nie tylko osobom zatrudnionym przez Muzeum.

W kontekście szukania pomysłów na rozszerzenie oferty turystycznej wspomnieć trzeba o zabytkowym cmentarzu (wpisanym do rejestru zabytków) w Starym Brusnie, tej części bruśnieńskiej osady, która była zamieszkała przez Ukraińców. Ponieważ w ramach akcji „Wisła” mieszkańców wysiedlono, Stare Brusno opustoszało i przez lata porósł je las – po starej wsi został tylko cmentarz i cerkwisko – teraz położone są one w lesie i nic nie wskazuje na to, że dookoła mieszkali ludzie. Lekcja historii: tradycyjna kamieniarka bruśnieńska na cmentarzu pięknie położonym w malowniczym lesie, przez swoje położenie właśnie uczy o trudnych dziejach tych okolic. Spacer tutaj może stanowić uzupełnienie oferty turystycznej, a dla turystów zainteresowanych fotografią - nawet jej ważniejszą część. Cmentarz jest pod opieką wolontariuszy ze Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Horynieckiej, jest porządkowany, a nagrobki konserwowane. Towarzystwo zwraca uwagę lokalnej opinii publicznej na stan zachowania zabytków gminy, co też ma wpływ na podejmowane przez samorząd działania.

Tworzenie rozbudowanej oferty turystycznej – powiązanie cerkwi z atrakcjami kulturalnymi

Muzeum Kresów ma obszar działania większy niż gmina, ma też oczywiście inne kompetencje i zadania, jednak na pewnych obszarach współpraca z samorządem wpływa na rozwój turystyki. Muzeum prowadzi nie tylko działalność wystawienniczą, badawczą i edukacyjną (warsztaty cykliczne, lekcje muzealne, aktywne zwiedzanie, wydawnictwa), bierze też udział w działaniach kulturowych. Jednym z ważniejszych jest festiwal „Muzyka Zaklęta w Drewnie”, organizowany od 2007 roku cykl koncertów w obiektach Szlaku Architektury Drewnianej. Ponieważ większość tych obiektów znajduje się w małych miejscowościach, regularna organizacja koncertów spełnia dwojaką rolę – zwiększa dostęp do wysokiej kultury w społecznościach lokalnych, oraz promuje te miejscowości – nie tylko poprzez muzykę, ale także poprzez magię miejsca - i zachęca melomanów do aktywności turystycznej. Na podkarpackiej części szlaku w ramach festiwalu koncerty odbyły się min. w cerkwi radruskiej. Innymi wydarzeniami, w których bierze udział Muzeum, jest Roztoczański Festiwal Muzyczny im. Anny Budzińskiej, Międzynarodowy Festiwal Kultury Kresowej i Noc Muzeów. Dodatkowo ofertę kulturalną stanowi też od lat organizowana Biesiada teatralna w horynieckim Teatrze Ponińskich.

Zwiększenie atrakcji oferowanych turystom na miejscu jest szansą rozwojową tych miejscowości, już przyciągających turystów regularnymi wydarzeniami. Natomiast potrzebne są dalsze działania gminy, rozwijające ofertę i wspierające lokalną przedsiębiorczość w wykorzystaniu potencjału cerkwi. Przykładowo, w Radrużu działa Koło Gospodyń Wiejskich, kultywujące tradycyjną kuchnię regionalną, bazującą na lokalnych, sezonowych produktach. Koło angażuje się w wydarzenia kulturalne organizowane w cerkwi – jest to jedna z potencjalnych dróg rozwoju wsi, gdyż tej oferty brakuje, nie jest też planowana w budynku „Proświty”. Rozwijanie oferty kulinarnej opartej o kuchnię regionalną ma uzasadnienie i w trendach światowych i krajowych [*Apetyt na region...*, 2013, s.2], co więcej łączy się z potrzebą poszerzenia oferty kulinarnej w gminie w ogóle.

Bliskie położenie zespołu cerkiewnego w Radrużu, cerkwi Nowego Brusna i cmentarza w Starym Brusnie sprawia, że mogą one być zwiedzane w trakcie jednej wycieczki. Obydwie cerkwie położone są na Szlaku Architektury Drewnianej, jedna z nich jest na liście UNESCO, przez co jest bardziej znana i już przyciąga coraz więcej turystów. Cerkiew Brusna jeszcze do niedawna była niemal ruiną, niedostępną do zwiedzania. Ale powiązanie tych

obiektów jako jednej, spójnej propozycji dla turystów, może stanowić racjonalne rozwiązanie – każdy z zabytków, mimo oczywistych podobieństw opowiada swoją odrębną historię, może to być ciekawa, spójna lekcja historii obfitująca w atrakcje. Jednocześnie przy dużym wzroście liczby zwiedzających, ich powiązanie będzie stanowić dobrą metodę zarządzania ruchem turystycznym.

Tworzenie rozbudowanej oferty turystycznej – oferta turystyczna oparta o inne zasoby gminy

Wspomniane działania oczywiście nie kończą katalogu potrzeb ani planów gminy. Swoją ofertę turystyczną gmina kieruje przede wszystkim do turystów uzdrowiskowych, których stały napływ ma zapewnić i którzy też tworzą najliczniejszą grupę korzystającą z innych atrakcji lokalnych, jak właśnie zabytki. Rozwijając ofertę kulturalną, opartą na dziedzictwie, gmina powinna i planuje działania związane z rozwojem uzdrowiska, min. poprzez budowę parku wodnego w bezpośrednim sąsiedztwie zrewitalizowanego parku zdrojowego. Park wodny nawiązywać ma zresztą do przedwojennej funkcji tego terenu (jeziorko z kąpieliskiem, tzw. łaźienki zdrojowe). Jesienią 2016 roku złożony został wniosek do Programu Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020, w partnerstwie z ukraińską gminą Truskawiec. Inwestycje w infrastrukturę, jako jedno z zaplanowanych strategią działań, wpisuje się w politykę rozwoju turystyki uzdrowiskowej gminy. Kuracjusze uzdrowiskowi są ważną grupą korzystającą z okolicznych atrakcji i zwiedzającą dostępne zabytki. Poza tym, co istotne, uzdrowisko stale zapewnia obecność potencjalnych zwiedzających, jest więc istotną grupą docelową działań gminy.

Do bezsprzecznych atrakcji okolic, których zagospodarowanie warto zaplanować należą schrony bojowe, tzw. bunkry, których system był integralną częścią 1300 km Sowieckiego systemu obrony z II wojny światowej, czyli „Linii Mołotowa”. Układ niemiecko-sowiecki Ribbentrop – Mołotow z 1939 roku podzielił Polskę między III Rzeszę, a Związek Sowiecki. Granica podziału przebiegała przez okoliczne ziemie, których część jako tereny Zachodniej Ukrainy stały się częścią pasa granicznego, który miał zabezpieczać terytorium ZSRR – budowane fortyfikacje miały spełniać to zadanie. Ta nowo powstała część umocnień tzw. „Linii Mołotowa”, składała się z 13 Rejonów Umocnień, a w okolicach Horyńca i sąsiadujących gmin znajduje się wiele obiektów należących do systemu. Nie są przedmiotem szczególnej promocji czy zarządzania – choć te znajdujące się przy szlakach są oznakowane – ale mimo to przyciągają turystów, nie tylko zainteresowanych militariami, ale też fauną – bunkry dają schronienie nietoperzom. Turystyka militarna ma bardzo duży potencjał, wystarczy przypomnieć np. Międzyrzecki Rejon Umocniony, Mamerki czy Wilczy Szaniec – zagospodarowanie takich terenów nie tylko zwiększa potencjał edukacyjny tych obiektów, ale też pozwala na ich lepszą ochronę, oraz rozwój usług, czyli – rozwój gospodarczy okolic. Międzyrzecki Rejon Umocniony przyciąga rocznie ok. 40 tysięcy turystów, co daje wyobrażenie o potencjale rozwojowym bunkrów⁹.

Racjonalne zagospodarowanie bunkrów lubaczowskich (także z uwzględnieniem ochrony siedlisk nietoperzy) jest zadaniem, który czeka okoliczne gminy. Nie będzie to łatwe, gdyż obiekty te leżą na terenach należących do różnych jednostek: lasów Państwowych, Skarbu Państwa, osób prywatnych, nadleśnictw. Już choćby to powoduje wiele problemów prawnych i administracyjnych do rozwiązania i będzie wymagało współpracy wszystkich zainteresowanych stron.

⁹ http://www.wiadomosciturystyczne.pl/artykuly/artukul/501,0,47,0,raport___turystyka_militarna.html, 29.01.2017.

Podsumowanie

Potencjał ekonomiczny dziedzictwa jest – jedynie potencjałem. Bez uruchomienia go poprzez różne działania rozwijające i wspierające usługi okołoturystyczne, obecność ciekawych zabytków nie przełoży się na lokalny rozwój gospodarczy. Turystyka, rozumiana jako zwiedzanie, będzie mnożnikowo oddziaływać na region, jeśli dostarczy się inne usługi, takie jak lokalna gastronomia, produkcja pamiątek, czy dodatkowe atrakcje. Krótko mówiąc turysta musi gdzieś zjeść, chce kupić pamiątkę czy zapewnić dziecku rozrywkę. Jeśli nie będzie miał możliwości na miejscu, pieniądze wyda gdzie indziej (efekt wyciekania), a wtedy nawet światowej klasy zabytek nie zapewni rozwoju lokalnej społeczności. Zakres zwiększania efektów mnożnikowych i ograniczania efektu wyciekania zależy od zakresu dostarczania produktów (usług) wytworzonych lokalnie. Przykładowo, dostępna gastronomia daje więcej miejsc pracy, gdy bazuje na produktach lokalnych, wytwarzanych i przetwarzanych na miejscu [Dziedzic, 2015, s. 78 – 79]. Dlatego tak ważne są działania gminy, rozumianej jako jednostki mającej największe kompetencje w koordynacji rozwoju lokalnego, choćby poprzez wdrażanie racjonalnych strategii lokalnych, rozumianych jako ukierunkowanie polityki rozwojowej i jej realizację poprzez konkretne działania, inicjujące i koordynujące aktywność społeczności lokalnej. Znakomita większość gmin w Polsce w swoich dokumentach strategicznych zawiera rozwój turystyki jako kierunek działań. Natomiast pobieżne obserwacje wskazują, że nie zawsze idzie to w parze z działaniami samorządów mimo, że „rozwój produktów turystycznych jest w bezpośredni sposób uzależniony od działań podejmowanych przez lokalne samorządy” [Meyer, 2010, s. 31].

Horyniec - Źródło koncentruje się na rozwoju poprzez turystykę, uzdrowiskową, aktywną i kulturową, bazując na posiadanych zasobach i rozwijając je. Wsparcie dla odpowiednich organizacji, jak Muzeum Kresów, jest korzystne i dla nich i dla samorządu oraz lokalnej społeczności. Uruchamia odpowiednie kompetencje i projekty. W Radrużu planowane są udogodnienia dla turystów oraz sala wystawowa, czyli to, co pomaga w zarządzaniu rosnącym ruchem turystycznym i poszerza ofertę dostępną w zabytku. Remontowana cerkiew w Nowym Brusnie także będzie przyciągać turystów, Muzeum wraz z gminą planują poszerzyć ofertę turystyczną miejscowości o ekspozycję tradycyjnej chaty regionalnej i aktywne zwiedzanie poprzez obserwację i udział w tradycyjnych czynnościach. Przeniesienie chaty krytej strzechą na teren cerkwi spełni te zadania, dodatkowo będąc ratunkiem dla jedynego zachowanego przykładu wiejskiej architektury drewnianej.

Wydaje się zasadne, żeby gmina uruchomiła wsparcie dla lokalnej przedsiębiorczości w tych miejscowościach. Powiązanie zwiedzania opisanych obiektów z innymi propozycjami dla turystów wymaga na pewno pomysłu, wsparcia merytorycznego i nawet prawnego. Oczywistym krokiem wydaje się być zagospodarowanie bunkrów linii Mołotowa, gdyż potencjał tych obiektów jest wyjątkowy, świadectwa II Wojny Światowej budowle militarne cieszą się dużym zainteresowaniem. Gmina powinna wykorzystać ten zasób, tworząc kolejny, wyjątkowy produkt turystyczny okolic. Jednak jego uruchomienie będzie wymagało złożonego planowania we współpracy z wieloma podmiotami, także z innymi samorządami. Ruch turystyczny w okolicy wzrasta znacząco i już widać potrzebę takich działań. Rozwój trasy rowerowej Green Velo, tak samo jak wpis na listę światowego dziedzictwa miejscowego zabytku, generuje większe zainteresowanie i napływ turystów, zwłaszcza w regionie, który przecież jest turystycznie ciekawy i rozpoznany od dawna. Działania gminy Horyniec docelowo mają sprawić, że gmina do tej pory znana powszechnie właściwie jedynie z sanatoriów, przyciągnie coraz więcej turystów, korzystających z innych atrakcji Roztocza. Samorząd rozwija równocześnie infrastrukturę uzdrowiskową – jest to ważny i wręcz oczywisty kierunek jej polityki. Turystyka uzdrowiskowa jest pewnym filarem gospodarki lokalnej, ale dodatkowo wzmocniona przez poszerzenie oferty, odpowiednią jej promocję – na pewno znacząco wpłynie na turystykę dziedzictwa.

Analizując sytuację gminy Horyniec – Zdrój można zauważyć, że w przypadku małych miejscowości i ich otoczenia (gminy, powiatu), nie tylko potencjał turystyczny ma znaczenie. Walory krajobrazowe, zabytki, dziedzictwo niematerialne to bardzo istotny zasób społeczności lokalnych, jednak samo jego istnienie nie wystarczy. Uwolnienie istniejącego potencjału i rozwój lokalny nastąpi jedynie w sytuacji współpracy różnych jednostek i organizacji. Gmina jest zarządcą terenu, ma też najwięcej możliwości wspierania różnych działań, prowadzonych przez organizacje pozarządowe, muzea, przedsiębiorców itp. Prowadząc politykę rozwojową, planuje kierunki działań i może pobudzać odpowiednie sektory lokalnej aktywności i przedsiębiorczości.

Jeśli można pokusić się o wnioskowanie na podstawie przypadku Horyńca – Zdroju, to wybór kierunku rozwoju z turystyką opartą o dziedzictwo wymaga po pierwsze rozpoznania zasobu i jego realnego potencjału turystycznego. Jakkolwiek pewne obiekty mogą mieć dużą wartość naukową, ich potencjał turystyczny nie zawsze będzie duży. I choć pojedynczy obiekt może być lokomotywą turystyki, to bez powiązania z innymi ofertami nie wpłynie na rzeczywisty rozwój okolic. Po drugie, turystyka oparta o dziedzictwo wymaga rozwinięcia udogodnień dla turystów, także tych związanych z obsługą ruchu turystycznego. Na opisanym przykładzie widać, że brak takiej infrastruktury ogranicza możliwość rozwijania turystyki. Powiązanie obiektów w rozbudowaną ofertę (co min. umożliwi rozłożenie ruchu turystycznego w miarę potrzeb) jest kolejnym aspektem, który trzeba wziąć pod uwagę. Atrakcje związane z zabytkami wzbogacają jakość turystyczną regionu i pozwalają na rzeczywisty rozwój okolicznej przedsiębiorczości – jak widać ich brak powoduje efekt wyciekania w gminie. Wydaje się zasadne stwierdzenie, że oferta turystyczna powinna być oparta nie tylko o zasoby zabytkowe, jej zróżnicowanie, czyli bogaty wybór aktywności dla turysty, będzie wpływać na postrzeganie okolicy jako atrakcyjnej. Dlatego w planowaniu rozwoju należałoby turystykę opierać o różne zasoby gminy.

Bibliografia

- Chabiera A., Koziół A., Skaldawski B. (red.), 2016, *Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa
- Czuba M., 2013, Biuletyn Polskiego Komitetu ds. UNESCO, Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa, s. 43 - 45
- Dziedzic E. (red.), 2015, *Badania konsumentów usług turystycznych w regionach*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa, s. 65 - 80
- Koziół A., Einen A., 2016, *Znaczenie dziedzictwa kulturowego – polsko-norweskie badanie społeczne*, [w:] A. Chabiera, A. Koziół, B. Skaldawski (red.), *Dziedzictwo obok Mnie – inspiracje do działań lokalnych*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 27 – 31
- Krukowska – Bania B., 2016, *Czy biznes to bajka? Wyzwania dla przedsiębiorców, wyzwania wobec zabytków*, [w:] A. Chabiera, A. Koziół, B. Skaldawski (red.), *Dziedzictwo obok Mnie – inspiracje do działań lokalnych*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, s. 60 – 61
- Makara S., Woch B., 2008, *Kresowe dziedzictwo. Kamieniarstwo bruśnieńskie*, Muzeum Kresów w Lubaczowie, Lubaczów
- Meyer B., 2010, *Aktywność samorządu lokalnego jako element, potencjału turystycznego na przykładzie wybranych gmin województwa zachodniopomorskiego*, [w:] *Potencjał turystyczny. Zagadnienia przestrzenne. Zeszyty naukowe nr 590, Ekonomiczne problemy usług nr 52*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 23 – 32
- Novy J., 2016, *The selling (out) of Berlin and the de- and re-politicization of urban tourism in Europe's 'Capital of Cool'*, [in:] C. Colomb, J. Novy (ed.) *Protest and Resistance in the Tourist City. Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility*, Routledge, Abingdon, s. 52 – 72

Strategia promocji i rozwoju gminy Horyniec – Zdrój na lata 2015 – 2020, Horyniec - Zdrój 2015
Apetyt na region. Podkarpackie. Ogólnopolskie badania opinii publicznej, 2013, CityBell Consulting
dla Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego

www.echodnia.eu/swietokrzyskie/turystyka/ [27.12.2016]

www.theguardian.com [27.12.2016]

<http://www.nepomuki.pl/nepomuk/belz.htm> [27.12.2016]

<http://greenvelo.pl/portal/pl/o-szlaku/przebieg-szlaku-0> [31.12.2016]

<http://dom.nid.pl> [30.12.2016]

http://www.wiadomosciturystyczne.pl/artykuly/artykul/501,0,47,0,raport___turystyka_militarna.html
[29.01.2017]

Off the beaten track? Tourism traffic management in Radruż – planning development activities by both the owner of monument and the municipality

Key words: heritage, local development, tourism, UNESCO, planning

Abstract

Inscription of the St. Paraskeva Tserkva in the UNESCO World Heritage List resulted in increase of the tourist floks in Radruż, little village in Roztocze region. The owner of the site, Eastern Borderlands Museum in Lubaczów, along with Horyniec – Zdrój municipality (self governemnt of the area), are running activities of the site adaptation to the requirements of the new situation.

Simultaneously, the Museum runs other activties in this region, in order to save the local heritage and to promote it. The goal is not only the cultural tourism development, but also inhabitants education. Museum cooperates with local self government, but its work is of county and region level. Thus, the tserkva and the village are inscribed in the regional net of of touristic products available in Roztocze, and linked to the cultural tourism based on Woodem architecture monuments, mostly sacral, and on intangible and natural heritage. Neither the village, nor the municipality are able to run proper activties by themselves only. Integrated approach and common activities of several institutions allows an active planning of development and proper reaction to the changing reality.